

למספר שבטי בני ישראל

הרב יובל שרלו

א

'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'

אחדותו של עם ישראל תופסת מקום נכבד לאורך התורה כולה, ובעיקר לאור דברי חכמים שהדגישו יסוד זה חזור והדגש. אנו מוצאים פעמים רבות את ההדגשה כי האומה הישראלית בנויה משנים עשר שבטים, ולכל שנים עשר השבטים מקום. שנים עשר השבטים מודגשים בכך שכולם היו סביב מיטתו של יעקב אבינו, גם אלה שאמר עליהם 'אָרֹר אֶפֶס כִּי עַז וְעִבְרָתָם כִּי קָשְׁתָּהּ'; כל השבטים היו ממוקמים סביב המשכן, ומחנה ישראל במדבר כלל את כולם; בהר הקללה ובהר הברכה עמדו כל שנים עשר השבטים; יהושע מקים את מצבת זיכרון חציית הירדן משתים עשרה אבנים כדי לבטא את העובדה שכל עם ישראל היה שם; כאשר שנים וחצי השבטים שבעבר הירדן נחשדים בבניין מזבח אשר מנתק אותם מעם ישראל, נעשית פעולה אגרסיבית כדי שלא לאפשר זאת; אפילו אליהו מקים את המזבח בהר הכרמל, בשעות הקשות מאוד מבחינה רוחנית, משתים עשרה אבנים, והכתוב אף מדגיש זאת: 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי לְכֹל הָעָם גִּשׁוּ אֵלַי וַיִּגְשׁוּ כָל הָעָם אֵלָיו וַיִּרְפָּא אֶת מִזְבַּח ה' הַקָּרוֹס. וַיִּקַּח אֱלֹהֵי שְׁתֵּי עֶשְׂרֵה אַבְנִים כְּמִסְפַּר שְׁבֵטֵי בְנֵי יַעֲקֹב אֲשֶׁר הָיָה דָבָר ה' אֵלָיו לֵאמֹר יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֹךְ²; אף בנבואות לעתיד לבוא מודגשת החשיבות של עם ישראל כולו, ויחזקאל מתאר את חלוקת הארץ מחדש, במציאת מקום לכל שבטי עם ישראל.

חכמינו האדירו את העיקרון הזה יותר ויותר. הם כתבו על החשיבות המופלאה של אחדות עם ישראל. הביטוי לכך בא משני הקצוות. קצה אחד הוא מעמד הר סיני בו ציינו חכמים את הקשר בין אחדות ישראל ובין מתן תורה:

חזקיה אמר: גדול השלום, שבכל המסעות כתיב 'ויסעו ויחנו' - נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת. כיון שבאו כולם לפני הר סיני נעשו כולם

1 בראשית מט, ז.
2 מלכים א יח, ל-לא.

חנייה אחת, הדא דכתיב 'ויחן שם ישראל' - ויחנו שם בני ישראל אין כתיב כאן, אלא ויחן שם ישראל. אמר הקדוש ברוך הוא הרי שעה שאני נותן תורה. (ויקרא רבה ט, ט)

בקצה השני מציינים חכמים את חשיבות האחדות אפילו בשעה שעובדים עבודה זרה:

רבי אומר: גדול השלום שאפילו ישראל עובדים עבודת כוכבים ושלום ביניהם - אמר המקום כביכול איני יכול לשלוט בהן כיון ששלום ביניהם, שנאמר 'חבור עצבים אפרים הנח לו', אבל משנחלקו מה הוא אומר? 'חלק לבם עתה יאשמו' הא למדת גדול השלום ושנואה המחלוקת. (בראשית רבה לח, ו)

הם לימדו אותנו כי הפרשיות שכביכול הניח הקב"ה בתפילין שלו עוסקות אך ורק בנושא הזה: 'אמר ליה רב נחמן בר יצחק לרב חייה בר אבין: הני תפילין דמרי עלמא מה כתיב בהו? אמר ליה: 'ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ'.³

בין חזון למציאות...

מול עקרונות יסוד אלו בדמותו של עם ישראל עולה מציאות כואבת ומכאיבה לאורך ימי התנ"ך. כשאנו בודקים את תולדות האומה הישראלית בימים מופלאים אלה אנו מוצאים כי לאורך רוב התקופות המציאות הזו לא התקיימה. לא זו בלבד שקשה לדבר על אחדות באומה הישראלית, אלא שיש ריבוי מלחמות אחים ומאבקים בלתי פוסקים. תופעה זו מתחילה כבר בספר בראשית עצמו. המאבקים בין האחים רבים ומגוונים. בראש ובראשונה מדובר בחרפה הנוראה של מכירת יוסף, שהפייטנים בעקבות המדרשים תולים את אסון עשרת הרוגי מלכות בג'ונב איש ומכרו - מות יומת'. אולם המאבקים אינם רק בין יוסף ובין שאר האחים, כי אם גם בין ראובן ויהודה על הבכורה וההנהגה בבית יעקב.

הזכרנו לעיל את מעשה שנים וחצי השבטים בסוף ספר יהושע, ואנו מוצאים שם את העמידה על פני תהום מלחמת האחים. ההידרדרות לתהום נמצאת לאורך ספר שופטים עצמו, וזאת בשתי דרכים. הדרך המתונה יחסית היא ההתעלמות של שבט אחד ממצוקות השבט השני. די לנו אם נזכיר בהקשר זה את שירת דבורה,

3 תלמוד בבלי ברכות, ו א.

הכוללת בתוכה גם דברי ביקורת עזים: 'בְּפִלְגוֹת רְאוּבֵן גְּדֹלִים חִקְקֵי לֵב. לָמָּה יִשְׁבֹּתָ בֵּין הַמְּשֻׁפְּתִים לְשִׁמְעַע שְׁרָקוֹת עֶדְרִים לְפִלְגוֹת רְאוּבֵן גְּדֹלִים חִקְרֵי לֵב. גִּלְעָד בְּעֵבֶר הִירְדָן שָׁכַן וְדָן לָמָּה יָגוּר אֲנִיזוֹת אֲשֶׁר יֹשֵׁב לְחוּף יַמִּים וְעַל מִפְרָצָיו יִשְׁכֹּן'⁴.

אולם אין מדובר באדישות בלבד, אלא במלחמות אחים של ממש. מלחמות אלו פרצו בין השאר בימי גדעון⁵, בימי יפתח⁶ וגם את מעשה פילגש בגבעה, בו נעסוק מעט בהרחבה בהמשך, יש לראות כמלחמת אחים בעייתית, שכן ריבונו של עולם לא עמד לצידם של ישראל ביומיים הראשונים למלחמה.

המציאות המרה הזו ממשיכה לספר שמואל, ולמלחמות העקובות מדם בין בני בנימין תומכי שאול, ובין חלק משבט יהודה - תומכי דוד, שנמשח כבר למלוכה אך עדיין לא יצא טבעו בעולם ולא היה מלך. הכתוב מעיד על התוצאות הטרגיות של מלחמה זו: 'וַתְּהִי הַמִּלְחָמָה אַרְכָּה בֵּין בֵּית שָׁאוּל וּבֵין בֵּית דָּוִד וְדוֹד הַלֵּךְ וַחֲזַק וּבֵית שָׁאוּל הִלְכִים וְדָלִים'⁷. במלחמה זו אפוא נהרגו רבים בישראל, ואף שהכתוב מטבע הדברים מתמקד בהרוגים הידועים (אבנר, עשהאל וכדומה), אי אפשר להתעלם מהמציאות המרה בה שני שבטים בתוך עם ישראל נלחמים אחד בשני.

המצב מחמיר בתקופת ספר מלכים. עם ישראל נקרע לשתי ממלכות. קריעה זו נעשתה ביסודה על בסיס החלוקה השבטית, אם כי חשוב להדגיש, ונייחס לכך חשיבות בהמשך, ששבט בנימין הפך מאויב שבט יהודה בימי שאול לחלק בלתי נפרד מממלכת יהודה. קו הגבול בין שתי הממלכות היה אך לעתים קו של שיתוף פעולה ושל מאמץ משותף וברית אחים. לאורך מאות שנים התחוללו גם קרבות קשים מאוד בין שני חלקי הממלכה. כדי שלא להיות כרוכל ההולך ומונה את כל המצבים האלה, נזכיר רק את אחת המלחמות ואת תוצאותיה - הברית שבין פקח בן רמליהו ורצין מלך ארם כנגד אחז מלך יהודה:

וַיְהִי פֶקֶח בֶּן רַמְלִיָּהוּ בִּיהוּדָה מֵאָה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף בְּיוֹם אֶחָד הִפֵּל בְּנֵי

4 שופטים ה, טו-יז.

5 וַיָּבֹא אֶל אֲנָשֵׁי סְכוֹת וַיֹּאמֶר הִנֵּה זָבַח וְצִלְמִנֶעַע אֲשֶׁר חִרְפְּתֶם אוֹתִי לֵאמֹר הֲכַף זָבַח וְצִלְמִנֶעַע עִתָּהּ בְּיַדְךָ כִּי נָתַן לְאֲנָשֶׁיךָ הַיְעֲפִים לָחֶם. וַיִּקַּח אֶת זִקְנֵי הָעִיר וְאֶת קוֹצֵי הַמִּדְבָּר וְאֶת הַבְּרֻקָּנִים וַיִּדְעוּ בָהֶם אֶת אֲנָשֵׁי סְכוֹת. וְאֵת מִגְדָּל פְּנוּאֵל נָתַץ וַיְהִי אֵת אֲנָשֵׁי הָעִיר. (שם ח, טו-יז)

6 וַיִּצְעַק אִישׁ אֶפְרַיִם וַיַּעֲבֹר צְפוּנָה וַיֹּאמְרוּ לִיפְתָח מִדוּעַ עֲבַרְתָּ לְהִלָּחֵם בְּבְנֵי עַמּוּן וְלָנוּ לֹא קָרָאתָ לְלָכֵת עִמָּךְ בֵּיתְךָ נִשְׂרַף עָלֶיךָ בָּאֵשׁ... וַיִּקְבֹּץ יַפְתָּח אֶת כָּל אֲנָשֵׁי גִלְעָד וַיִּלָּחֶם אֶת אֶפְרַיִם וַיִּכּוּ אֲנָשֵׁי גִלְעָד אֶת אֶפְרַיִם כִּי אָמְרוּ פְּלִיטֵי אֶפְרַיִם אַתֶּם גִּלְעָד בְּתוֹךְ אֶפְרַיִם בְּתוֹךְ מְנַשֶּׁה... וַיִּפֹּל בְּעַת הַהִיא מֵאֶפְרַיִם אַרְבָּעִים וּשְׁנַיִם אֶלֶף. (שם יב א-ו)

7 שמואל ב ג, א.

חיל בעֲזָבְכֶם אֶת ה' א-להי אֲבוֹתֵכֶם. וַיִּהְרֹג זָכְרֵי גְבוּר אֲפָרַיִם אֶת מַעֲשֵׂיהֶוּ
בֶּן הַמֶּלֶךְ וְאֶת עֲזָרִיקָם נְגִיד הַבַּיִת וְאֶת אֶלְקָנָה מִשְׁנֵה הַמֶּלֶךְ. וַיִּשְׁבּוּ בְנֵי
יִשְׂרָאֵל מֵאֲחִיהֶם מְאֹתִים אֶלֶף נָשִׁים בָּנִים וּבָנוֹת וְגַם שָׁלַל רַב בְּזָזוּ מֵהֶם
וַיָּבִיאוּ אֶת הַשָּׁלָל לְשֹׁמְרוֹן. (דברי הימים ב כח, ו-ח)

הכתוב מציין במפורש כי היתה הכוונה אלוקית למלחמה זו, והדברים אף כתובים
בדברי הנביא עודד: 'וְשָׁם הָיָה נְבִיא לַה' עֹדֵד שָׁמוּ וַיֵּצֵא לִפְנֵי הַצָּבָא הַבָּא לְשֹׁמְרוֹן
וַיֹּאמֶר לָהֶם הִנֵּה בַחֲמַת ה' א-להי אֲבוֹתֵיכֶם עַל יְהוּדָה נְתָנָם בְּיַדְכֶם וַתַּהַרְגוּ בָּם בְּזַעַף
עַד לְשָׁמַיִם הִגִּיעַ...'.⁸ זו ההכוונה האלוקית של המציאות, אולם לא אלו היו המניעים
הארציים של פקח ושל רצין. המלחמה מבחינתם פרצה מסיבה אחרת, המבוארת
בישעיהו פרק ז. מתוך נבואת ישעיהו עולה כי המלחמה הייתה מלחמה פוליטית,
וכוונתם הייתה להחליף את השלטון ולהשתלט בכך על ממלכת יהודה. יש הטוענים
שהם ביקשו להכריח את ממלכת יהודה להצטרף לברית דרומית כנגד ההתפתחות
האשורית. זוהי אפוא מלחמת אחים לכל דבר, מבחינת מניעי המשתתפים בה
והלוחמים למען האינטרסים שלהם. כאמור, מלחמה זו היא אך אחת מיני רבות
שהיו בתקופת המלוכה בישראל, ומספרי ההרוגים והשבויים מלמדים לא רק על
עצם קיומה, אלא גם על ההיקף העצום והנורא של מלחמות מסוג זה.

שבטי ישראל

מלחמות אחים אלו, חוסר שיתוף הפעולה, המתח והמאבק על הבכורה ועל
ההנהגה לא צמחו בחלל ריק. הקרקע הפוריה שהצמיחה מאבקים אלה היתה
קרקע השבטיות. עם ישראל מראשיתו נוצר משבטים. ארבע נשותיו של יעקב אבינו
היו שותפות בהולדת בני יעקב שהם יסוד עם ישראל בעולם, אולם הם לא היו
במעמד שווה. ניתוח עמוק של סיפור הולדת השבטים, מלמד כי למעשה מדובר
בשלוש קבוצות של שבטים. בני אמהות (ראובן, שמעון, לוי, יהודה, יוסף ובנימין);
בני שפחות (דן, נפתלי, גד ואשר) וקבוצת האמצע (זבולון וישכר) אשר מלכתחילה
היו אמורים להיות בני רחל, אך בעקבות פרשת הדודאים ניתנו ללאה. קבוצתיות
זו באה לידי ביטוי לאורך התורה כולה. די לנו אם נזכיר בהקשר זה את הכנותיו של
יעקב אבינו למפגש עם עשו:

וַיִּשָּׂא יַעֲקֹב עֵינָיו וַיִּרְא וְהִנֵּה עֵשָׂו בָּא וְעִמּוֹ אַרְבַּע מְאוֹת אִישׁ וַיַּחֲץ אֶת

8 דברי הימים ב כח, ט.

הַיְלָדִים עַל לָאָה וְעַל רַחֵל וְעַל שְׁתֵּי הַשְּׁפָחוֹת. וַיִּשֶׂם אֶת הַשְּׁפָחוֹת וְאֶת
יְלִדֵיהֶן רֵאשִׁינָה וְאֶת לָאָה וַיְלַדְיָהּ אַחֲרָיִים וְאֶת רַחֵל וְאֶת יוֹסֵף אַחֲרָיִים.
(בראשית לג, א-ב)

אין מדובר ביחסי יעקב אבינו עם נשותיו ועם בניו בלבד, אלא בהטבעה שהוטבעה לקראת ההיסטוריה הארוכה של עם ישראל. יעקב אבינו מביא לידי ביטוי את העובדה שאף שכולם הם בניו, וכולם מרכיבים ביחד את משפחת בני יעקב, הוא מתייחס אחרת לבני השפחות ולבני האמהות. כבר אז בולטת ההתייחסות השונה לכל אחד מהילדים.

לאורך ההיסטוריה כולה אנו מוצאים את ביטויה של חלוקה זו. במאבקים הגדולים בספר בראשית על הנהגת המשפחה משתתפים רק בני האמהות. בסיפור מכירת יוסף עולה כי ראובן רואה את עצמו כמנהיג המשפחה, והוא אף זה שמוכיח את האחים על המכירה, ומנסה לשכנע את יעקב לשלוח את בנימין למצרים. מאוחר יותר נאמר לו 'פָּחַז כַּמִּים אֶל תּוֹתֵר',⁹ והוא הודח מהנהגת המשפחה. אפשר שבקשת שבט ראובן ממשה רבינו לנחול בעבר הירדן המזרחי נובעת מפרישתו מהנהגת האומה; גם את סיפור שמעון ולוי במעשה שכם ניתן לקרוא כסיפור העוסק בהנהגת משפחת בני יעקב. אלא שאף הם הודחו, ועליהם נאמר 'אַחֲלִקֶם בְּיַעֲקֹב וַאֲפִיִּצֶם בְּיִשְׂרָאֵל'.¹⁰ לפיכך נותרנו עם יהודה יוסף ובנימין, שנאבקו על ההנהגה בישראל: לאורך תקופת השופטים, בימי שאול, וכמובן בימי חלוקת הממלכה. בני השפחות לא היו מועמדים להנהגה וממילא גם לא נאבקו עליה. חלוקה זו באה לידי ביטוי גם במקומות רבים ומגוונים אחרים: הדגל הצפוני הנוסע אחרון במסע המחנות במדבר הוא דגלם של בני השפחות (דן, נפתלי ואשר); בני השפחות הם הנמצאים בהר הקללה ועוד. כל זה מעיד על מהות עמוקה של חלוקה שבטית הנמצאת ביסוד האומה הישראלית.

קו השסע העיקרי עבר כמובן בין בני רחל ובין בני לאה. כבר בימי השופטים הדבר בא לידי ביטוי, אולם יותר מכל ניתן לראות זאת בחלוקת הממלכה. הביטוי הוא גם פרסונלי (אם כי כאמור שבט בנימין הצטרף ליהודה דווקא), אך גם טריטוריאלי. הקו שהפריד בין שתי הממלכות היה קו ההבחנה שבין בני לאה מדרום, ובני רחל העיקריים - מנשה ואפרים - בצפון. הקו הזה הוא המחלק את ארץ ישראל לשני

9 בראשית מט, ד.

10 שם, ז.

חלקים בולטים. הוא מופיע לראשונה בתורה בדברי אברהם אבינו ללוט:

וַיְהִי רִיב בֵּין רְעֵי מְקַנְהַ אַבְרָם וּבֵין רְעֵי מְקַנְהַ לּוֹט וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרָזִי אֲזִי יֹשֵׁב
בְּאֶרֶץ. וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל לּוֹט אֵל נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶיךָ וּבֵין רְעֵי וּבֵין
רְעִיךָ כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנַחְנוּ. הֲלֹא כָל הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הַפָּרָד נָא מֵעַלֵי אִם
הַשְּׂמָאל וְאִימָנָה וְאִם הַיְמִין וְאִשְׁמְאֵילָה. (בראשית יג, ז-ט)

אברהם אבינו מציע למעשה ללוט את חצי ארץ ישראל, בקו חלוקה שבין דרום ("הימין") ובין הצפון ("השמאל"). הוא עושה זאת בשעה שהוא עומד בין בית אל ובין העי. לימים יעבור באותו המקום קו הגבול שבין שתי הממלכות, והדבר מלמד על קרע מהותי הקיים גם בארץ, ולא רק בשבטיות.

לאמור: ישנו פער גדול בין המעמד העליון של רעיון אחדות האומה הישראלית ובין המבנה של אומה זו. לכאורה, מנוגד מבנה האומה, מראשית היווצרותו כמשפחת בני יעקב, שהיא הבסיס לביטוי 'בני ישראל' - לרעיון האחדות. החלוקה השבטית העמוקה יוצרת תנאים כמעט בלתי נמנעים למאבקים מתמידים ולמלחמות אחים. מאבקים קיימים כמובן גם כאשר מדובר בשורש משותף, ודי לנו אם נחזור דור אחד לאחור, ונראה כי על אף שיעקב ועשו היו תאומים מבטן הם נאבקו במאבקים הקשים ביותר ביניהם, והקרע הוא כמובן בלתי נמנע. אולם יעקב ועשו נפלגו לשתי אומות מנותקות לחלוטין, ואין אנו מוצאים את החשיבות העליונה של רעיון האחדות ביניהם, הקשורים אלא את הכיוון ההפוך: 'וְהָיָה בֵּית יַעֲקֹב אֵשׁ וּבֵית יוֹסֵף לְהִבָּה וּבֵית עֵשָׂו לְקֵשׁ וּדְלָקוּ בָהֶם וְאֶכְלָוּם וְלֹא יִהְיֶה שְׂרִיד לְבֵית עֵשָׂו כִּי ה' דָּבַר... וְעָלוּ מוֹשְׁעִים בְּהַר צִיּוֹן לְשַׁפֵּט אֶת הָר עֵשָׂו וְהָיְתָה לָהּ הַמְּלֹכָה'¹¹. אולם, באומה שיסוד קיומה הוא האחדות שבה הדברים מעלים שאלה רחבה הרבה יותר - מפני מה נבנתה האומה הישראלית בדרך שבטית כל כך? מה ביקש ריבוננו של עולם ללמדנו בדרך זו?

ב

אחדות נרכשת

נראה כי אפשר להציע שתי הצעות עיקריות לשאלה זו. ראשונה בהן היא הטענה כי אף שהאחדות היא היסוד היחיד הקיים, והיא מהווה את בסיס קיומה של האומה, ואולי דווקא משום כך - היא צריכה להיות נרכשת ולא מוענקת. אין משמעות

11 עובדיה א, יז-כא.

לאחדות אלא בשעה שהיא אינה מובנת מאליה, והיא תוצאה של דרך ארוכה המכנסת את המרכיבים השונים לליבה אחת. על דרך משל ניתן לומר, כי אף שהצבע הלבן הוא איחוד של הצבעים כולם, הוא נתפש כחסר צבע לחלוטין, אלא אם כן הוא תוצאה מעשית של קליידוסקופ היוצר אותו.

סוגיה מקבילה לטענה זו היא סוגיית בחירת ירושלים. עיר הקודש והמקדש לא נודעה בשמה בתורה, ולעם ישראל לא התגלתה העובדה כי ירושלים היא זו שתהיה עיר הקודש. טענה זו מוכחת מכך שלמעשה עם ישראל לא התיישב בירושלים, ואנו מוצאים אותה כעיר יבוסית בסיפורנו - סיפור פילגש בגבעה, ואת מלך יבוס יושב בירושלים עד לימי דוד. רק לאחר שדוד המלך מבקש לבנות מקום לה, ורק לאחר שמוקמת המלוכה, ורק לאחר שהאומה בכללותה מתאחדת סביב הנהגתו של דוד המלך - חושף הקב"ה את ירושלים לעיני עם ישראל, ומודיע להם כי זהו המקום אשר בחר ה'.

הקשר בין שני הנושאים האלה - בחירת המקום הקדוש ואחדות האומה, בא לידי ביטוי גם בסגנון הקודש של התנ"ך. ספר שופטים נוקט בניתוח שני הסיפורים האחרונים שבו - פסל מיכה ופילגש בגבעה - באומרו 'בַּיָּמִים הָהֵם אֵין מֶלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אִישׁ הַיֵּשׁוּר בְּעֵינָיו יַעֲשֶׂה'¹². ביטוי זה מבטא גם את האנרכיה והקרע בעם ישראל, כפי שעולה מדרכי המאבק במיכה וביתו ובאנשי הגבעה, אך גם את האנרכיה הנוגעת למקום הקדוש. התורה עצמה אומרת 'לא תַעֲשֶׂוּן כָּל אֲשֶׁר אָנַחְנוּ עֹשִׂים פֶּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל הַיֵּשׁוּר בְּעֵינָיו'¹³, בשעה שהיא מבשרת על בואה העתידי של תקופה שמקום עבודת ה' יהיה אחד. שני העניינים אפוא קשורים האחד בשני. העובדה שעם ישראל מפולג ומפוצל היא הסיבה שירושלים אינה מתגלית עדיין כעיר הקודש והמקדש, ורק בשעה שמתאחדת האומה, ואין עוד מצב של איש הישר בעיניו יעשה, פוסקת גם המציאות של "אִישׁ כָּל הַיֵּשׁוּר בְּעֵינָיו" בתחומי עבודת האלוקים, ונחשפת ירושלים בעיני האומה.

עולה אפוא, כי אפשר שסיבת השבטיות היא הצורך להתחיל בגנות ולסיים בשבת, לפתוח במקום המפולג והנאבק ולסיים בביסוס האומה הישראלית כאומה מאוחדת במקום האחד. התהליך ארוך ומכאיב, והוא מותיר צלקות קשות שאפשר שלא התאחו לחלוטין¹⁴. זו הדרך העיקרית למימוש חזון האחדות.

12 פסל מיכה - שופטים יז, ו; פילגש בגבעה - שם כא, כה.

13 דברים יב, ח.

14 לפי חז"ל, פיצול הממלכה החל עוד לפני איחודה: 'אמר רב יהודה אמר רב: בשעה שאמר

אחדות ולא אחידות

אולם אפשר שהתמונה עמוקה יותר. מדברי הרב קוק זצ"ל, למדנו כי הפראפרזה על דין סיפור יציאת מצרים "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", מכילה בקרבה עומק מהותי יותר. אין מדובר רק ביצירת רקע שחור כדי להבליט את האור שבא לאחר המאמץ והעבודה הקשה, כי אם בגנות שהיא צורך השבח, לאמור: הגנות משתתפת ביצירת השבח עצמו. לאור רעיון זה ניתן להבין כי השבטיות אינה רק הרקע האפל של תחילתו ייסודו של עם ישראל, אלא היא עצמה חלק מבניין התמונה המלאה. השבטיות נושאת בקרבה גם בשורה: היא מונעת את הזיהוי שבין אחדות ובין אחידות. היא מביאה לכך שהתמונה המלאה של האומה הישראלית לא תהיה מבוססת על 'שפה אחת ודברים אחדים', כי אם על שבטים מפוזרים ומפורדים המתכנסים כולם ביחד לעיר שעושה את כולם חברים, ומבשרים כי 'רושלים הבנויה כעיר שחברה לה יחדו'¹⁵.

לאמור: לא ניתן להתבונן אך ורק על מחיר החלוקה השבטית. חובה עלינו גם לראות את העוצמה הרבה הטמונה בה עצמה. היא זו שמאפשרת את הגיוון, את השוני, את הבחינות השונות שבקיום האנושי, את התפקידים השונים, את ההיבטים השונים ואת העוצמות השונות. אכן יש שבט שאינו יוצא במלחמה, ומבטא את רשות הנצח ולא את רשות השעה; אכן יש שבט שעניינו ההנהגה, והוא מבטא עובדה זו מעצם קיומו במרכז ומאבקו על ההנהגה; אולם מול ההנהגה ישנה משמעות גם לשבטים המבטאים את עוצמת המונהגים; מתורת הסוד למדנו את החשיבות העליונה של חלוקת בני רחל ובני לאה, את קיומו של משיח בן יוסף ומשיח בן דוד, ועוד ועוד. כל אלה הם ההיבטים המבניים המהותיים של עם ישראל, והם המביאים את כל צדדי הקיום לידי ביטוי.

נזכיר שוב כי אין מדובר בשכתוב ההיסטוריה על ידי ציור תמונה אידיאלית ותמימה. אף שאפשר היה שכל אחד יפעל לפי מקומו ומהותו, לא זה מה שאירע בפועל. השבטים נאבקו זה בזה ולעתים באכזריות; בחירת ירושלים כמקום הקודש והמקדש נותרה מדולדלת מאוד: אמנם העובדה כי שבט בנימין הצטרף לשבט יהודה שמרה על האפשרות שירושלים אכן תהיה העיר הקושרת את שני הפלגים הגדולים של עם ישראל - בני לאה ובני רחל, וזאת אכן היתה המטרה האלוקית של

דוד למפיבשת אתה וציבא תחלקו את השדה - יצתה בת קול ואמרה לו רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה' (תלמוד בבלי שבת, נו ב).

השארת שבט בנימין דווקא לממלכת יהודה: 'וְהַשִּׁבְט הָאֶחָד יְהִי לִּי לְמַעַן עֲבָדִי דָוִד וְלְמַעַן יְרוּשָׁלַם הָעִיר אֲשֶׁר בְּחֶרְתִּי בָּהּ מְכַל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל'¹⁶. העיר שבחר בה היתה נעלמת מן התודעה אם היא לא היתה קושרת ומחברת. אולם את הפסוקים האלה אפשר לקרוא גם מהצד השני של המטבע: רוב מוחלט של השבטים לא עלו לירושלים ולא היו קשורים בה עוד. זהו עוד אחד מהביטויים הקשים של השבטיות. מבחינה זו, דומים הדברים ליחס למחלוקת בכלל. אותן שיטות בעולמה של תורה, אשר אינן רואות את המחלוקת כתאונה היסטורית (כפי שלדוגמה ראה הרמב"ם) אלא כדבר מה שלכתחילה, ושהוא חלק בלתי נפרד ממתן תורה, מלמדות כי יש במחלוקת בשורה מופלאה. כך, לדוגמה, כתב הריטב"א:

אלו ואלו דברי א-להים חיים. שאלו רבני צרפת ז"ל היאך אפשר שיהו שניהם דברי א-להים חיים וזה אוסר וזה מתיר, ותירצו כי כשעלה משה למרום לקבל תורה הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ויהיה הכרעה כמותם, ונכון הוא לפי הדרש ובדרך האמת יש טעם וסוד בדבר. (פירוש על תלמוד בבלי עירובין, יג ב)

בשיטתו, המחלוקת ניתנה למשה מסיני, בשל העובדה שאכן יש מלכתחילה פנים לכאן ולכאן בכל סוגיה. במקום בו אין מחלוקת לא יכולות להתברר המשמעויות השונות של כל שיטה. משיטתו ניתן להקיש על סוגיית השבטים. זוהי אפוא הסיבה להקמת האומה הישראלית בצורה שבטית. דרך זו מבטיחה כי ישראל אכן יהיו אספקלריא של כל הגוונים והשיטות, ושעולמם יכונן בצורה עמוקה ועשירה.

ג

האם יש לשאוף לחלוקה לשבטים?

החלוקה לשבטים נעלמה לאחר גלות בית ראשון ושיבת ציון. אמנם, עדיין היו לה ביטויים שונים. בראש ובראשונה נמצא שימור מעמדו של שבט לוי, הכהונה והלויה, כיסוד עבודת ה' במקדש. גם לאחר חורבנו של המקדש אנו מצויים עד היום לשמור על מעמד זה, ועל כן יש הלכות רבות המחייבות התייחסות שונה לשבט לוי - למן "וקדשתו" המחייב להעניק כל דבר ראשון שבקדושה לכהונה, דרך מצוות התלויות

¹⁶ מלכים א יא, לב.

בארץ, בהן כעיקרון ממשיך מעמד זה עד היום, ועד לחובות המוטלים על שבט זה בתחום הנישואין, איסור טומאה למת וכדומה.

גם בתחום ההנהגה לא נעלמה השבטיות. שבט יהודה המשיך לעמוד בראש עם ישראל. דברי יעקב אבינו 'לא יסור שֵׁבֶט מִיְהוּדָה וּמַחֲקֶק מִבֵּין רַגְלָיו'¹⁷ נשמרו עם תחילת שיבת ציון. ההנהגה הראשונה היתה משבט יהודה, וההנהגה צמחה מתוך שבט זה. לא זו בלבד, אלא שהנשיאים באחרית ימי בית שני מיוחסים לבית דוד. על כן, לא ניתן לדבר על ביטול השבטיות לחלוטין. התייחסות לשבטים אנו מוצאים גם במקומות מאוחרים הרבה יותר. בתחילת ספר המרדכי למסכת חולין אנו מוצאים: '...כתב רבינו ברוך ראיתי כתוב בהלכות שחיטה שהביא רבי אלדד בן מחלי הבא מעשרת השבטים אמר יהושע מפי משה מפי הגבורה כל הזובח לה' ואינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכול משחיטתו וכו'...'. בנוסף, דינים שונים נאמרים מפי אלדד הדני:

...וכשתצטרף החתכים תמצא בהם רוב וכן מפרש בכתב דרבי אלדד הדני ועוד פירש בשאלות שאפילו חתך מיעוט הקנה למעלה לצד העור וחזר וחתך מיעוטו לצד אחר זה שלא כנגד זה דכשרה מאחר שיש כאן רוב אם תצטרפם, ושחיטה העשויה כקולמוס באלכסון כשרה לדברי הכל.
(סמ"ג עשה סג)

עם זאת, השבטיות המקורית בוודאי שאיננה חלק מהזהות שלנו כאומה. האם התהליך הזה חיובי? האם העובדה שאין אנו חיים כיום בתודעה של חלוקה שבטית מקדמת אותנו או משיגה אותנו לאחור? קשה לענות על שאלה זו. לעיל הצגנו את הצדדים הטובים שבמודעות המתמדת לחלוקה השבטית. אולם מדברינו גם על המחירים הכבדים של חלוקה זו. לפיכך התשובה לשאלה זו מורכבת ואינה פשוטה.

הבה נראה כיצד התמודד הראי"ה קוק צ"ל עם שאלה זו:

שכחת השבטים ליחוסם היא הכנה לאחדות האומה. על-ידי הזכרון של חלוק השבטים היתה הגלות גורמת, שכל שבט יחלק ויפרד לגמרי מכללות האמה, וארס הנכריות היה חודר בחלקים המיוחדים והבדודים.

אמנם על-ידי השכחה הזאת של ההתפרטות נתרבה הבלבול והערבוב, לא רק התפלגות המיחדות וראויות לכל שבט שבט בפני עצמו בתקון העולם נתבלבלו, כי אם כל ערכי החיים, הפנימיים והחיצוניים, כל צביוניהם של ההרגשות, הלמודים, המנהגים וההדרכות, שכל אחד מהם במקומו הוא מוסיף תקון אור וחיים מתאים עם הלך הנפש השבטית ובונה את עולמו, והוא לפעמים מעכר וסותר בנין בהיותו מלפף בסדרים שאינם מענינו.

אמנם כל זה מסבב רק צרה ויגון ארעי, אבל בפנימיות החיים חיה היא הנשמה הכללית שנתעוררה הרבה על-ידי מחית הקיום הפרטיים, ואם הנעם והסדור נתמעט ומרירות ויסורין רוחניים וגשמיים מתחברים עם כל מעשינו, בכל-זה "אף-על-פי שמצר וממר לי דודי לי ובין שדי ילין".

ומתוך האחדות הבלולה, המלאה ערבוב וחסרון - סדור, יצא לאור תכן-חיים מתקן ומסדר, שיגלה ויראה בהופעת אור חיים של גאלה וישועה, וישראל ישוב על מכונו וכח שבטיו ישוב אליו באחדות הרמונית, ו"עוד תעבורנה הצאן על-ידי מונה". (ישראל ותחייתו, כז)

מדברי הרב קוק עולה התמונה הבאה. כאשר שאלה זו נשאלת בהקשר של הקיום בגלות - אין כל ספק כי שכחת חלוקת השבטים הייתה לברכה. אם חס ושלום היתה התודעה השבטית יוצאת עמנו למסע הארוך של הגלות - היינו נקרעים ונעלמים, כיוון שהיינו מאבדים את חוט השדרה של הקיום המשותף. ברם, כאמור בדברינו, שילמנו מחיר יקר על כך - הן בבלבול שנוצר, והן בשל העובדה שהכוחות המיוחדים לכל שבט אינם מתפתחים, אלא נבלעים במהלך כללי. המחיר היה כדאי, לא רק בשל העובדה שהוא מנע, כאמור, את ההיטמעות באומות, אלא גם בשל העובדה שהוא פיתח את יסוד האחדות, שהוא עצמו חשוב מאוד. בסופו של התהליך, תשוב החלוקה לשבטים, אולם היא תיעשה מתוך יסוד אחדותי כה חזק, עד שרק נתברך ממנה, ולא ניאלץ לשלם את מחירה הכבד.

דברי הרב קוק קשורים כמובן למחלוקת רבי עקיבא ורבי אליעזר בשאלת חזרת עשרת השבטים. מדברי הנבואה של יחזקאל, המדבר על חלוקת הארץ מחדש בעת הגאולה, ומתייחס לכל השבטים, עולה כי חזון הגאולה כולל בתוכו את שיבת

חלוקת השבטים, אולם נחלקו בכך חכמים:

עשרת השבטים אינן עתידין לחזור, שנא' - ואשליכם אל ארץ אחרת כיום הזה - מה היום הולך ואינו חוזר, אף הם הולכים ואינם חוזרים דברי ר' עקיבא. ר' אליעזר אומר כיום הזה, מה היום מאפיל ומאיר, אף עשרת השבטים שאפילה להם, כך עתידה להאיר להם.

(סנהדרין קי, ב)

עמדת רבי עקיבא מחייבת דיון נרחב, בעיקר לאור השיטות (למשל רמב"ם) הקובעות כי החיוב מן התורה בחלק מהמצוות התלויות בארץ מותנה בכך שכל השבטים נמצאים בארץ. הדבר מלמד אפוא, כי אפשר שרבי עקיבא סובר שאמנם לא יחזרו כולם, אולם תהיה חזרה - לפחות ברמה המספקת לקיום מצוות התלויות בארץ. מכל מקום, ייתכן שהמחלוקת על העתיד להתרחש באחרית הימים מהווה למעשה מחלוקת רעיונית על עצם רעיון השבטיות, ועל השאלה האם שכרו יוצא בהפסדו.

ד

פילגש בגבעה

סיפור פילגש בגבעה והשלכותיו השונות מבטא את כל המורכבות של הסוגיה בה אנו דנים. זהו סיפור נורא בכל היבטיו. נורא הוא שעיר יהודית, הממוקמת במרכז ארץ ישראל, נוהגת במנהגי סדום. הכתוב עצמו מספר את סיפור פילגש בגבעה במילים הלקוחות ממעשה סדום, וכבר הרמב"ן העיד בפירושו על המסומן בעובדה זו. מאידך גיסא, נורא הוא שבני ישראל מחליטים לעלות למלחמה על שבט בנימין, בלי להבין לעומק את משמעות המלחמה הזו לכלל האומה. אנו למדים על הבעייתיות הגדולה במלחמה זו מהעובדה שבשני הימים הראשונים הובס עם ישראל, למרות שלכאורה הוא נהג כשורה בשאלה באורים ותומים, וגם יחסי הכוחות היו לטובתו. ניתן לדייק מהפסוקים עצמם, על ידי השוואה בין שני הימים הראשונים בהם הובסו ליום השלישי בו נצחו - כי הסיבה לתבוסה במלחמה היתה ההתכחשות לעובדה שמדובר במלחמה נגד אחיהם, ואפשר שבכלל ניסו לנצל את היסוד הדתי להישגים טריטוריאליים. מן העבר השני, ביום השלישי למלחמה, היו תוצאותיה הרות אסון: 'וַיְהִי כָּל הַנְּפֹלִים מִבְּנֵימֶן עֶשְׂרִים וַחֲמֵשָׁה אֶלֶף אִישׁ שָׁלֵף

חָרַב בַּיּוֹם הַהוּא אֶת כָּל אֱלֹהֵי אֲנָשֵׁי חָיִל¹⁸. מעבר למספר ההרוגים הנורא, הביאה מלחמה זו חורבן על ערי בנימין: 'וְאִישׁ יִשְׂרָאֵל שָׁבוּ אֶל בְּנֵי בְנֵימָן וַיַּכּוּם לְפִי חָרַב מֵעִיר מֵתָם עַד בְּהֶמָּה עַד כָּל הַנְּמָצָא גַם כָּל הָעָרִים הַנְּמָצָאוֹת שָׁלְחוּ בָאֵשׁ¹⁹.

סיפור פילגש בגבעה גם חלחל לעומק הנורא ביותר של הפילוג ושל הקרע, וזאת בהחלטה של עם ישראל כי איש מהם לא יתן את בתו לבני בנימין. את החרם הזה יש לקרוא על רקע המשנה הקובעת כי גם במציאות בה התקיימה מחלוקת בלתי ניתנת לגישור בין בית שמאי ובית הלל - לא נמנעו מלשאת נשים אלו מאלו²⁰. מכאן ניתן להבין כי ההכרעה לא להינשא משמעותה הפילוג המוחלט, ולמעשה גם ניסיון להכרית לחלוטין את שבט בנימין. כאן בא לידי ביטוי המחיר הנורא של השבטיות.

אולם, בט"ו באב אנו מציינים את השינוי בתפיסה. המשנה במסכת תענית²¹ מציינת כי ט"ו באב הוא אחד משני הימים הטובים שלא היו כמותם בישראל, אך אינה מציינת מפני מה מוגדר יום זה כיום טוב מיוחד. הגמרא²² תרה אחר הסיבה, ובין השאר מציעה כך: 'אמר רב נחמן: יום שהותר שבט בנימין לבוא בקהל...'. ביום זה אפוא מתחיל המהלך הגדול לקראת בנין ירושלים. השבטים שהגיעו עד עומק הקרע הנורא מבינים דווקא בתחתית התהום כי לא ניתן להשלים עם מצב שחלק מעם ישראל יכרת מתוכו:

וַיָּבֹא הָעָם בֵּית אֵל וַיֵּשְׁבוּ שָׁם עַד הָעֶרֶב לְפָנֵי הָאֱ-לֹהִים וַיִּשְׁאוּ קוֹלָם וַיִּבְכּוּ
בְּכִי גָדוֹל. וַיֹּאמְרוּ לְמָה ה' אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל הֵיטָה זֹאת בְּיִשְׂרָאֵל לְהַפְקֵד הַיּוֹם
מִיִּשְׂרָאֵל שֶׁבֶט אֶחָד... וַיִּנְחָמוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל בְּנֵימָן אָחִיו וַיֹּאמְרוּ נְגִדְעָה
הַיּוֹם שֶׁבֶט אֶחָד מִיִּשְׂרָאֵל.
(שופטים כא, ב-ו)

כאן החלה אפוא ירושלים להיבנות. כאן החלה להתברר התמונה כי אף שמדובר בשבטים הנאבקים זה בזה ונלחמים זה בזה - ישנו יסוד אחד המחבר והמשותף לכולם, וישנה חשיבות עליונה כי כולם יישארו חלק מהאומה הזו. עם ישראל מנסה אפוא למצוא את הפיתרון לנישואיהם של גברי בנימין, ובכך משיב את שבט בנימין לאומה.

18 שופטים כ, מו.

19 שם מח.

20 משנה, יבמות א, ד.

21 ד, ח.

22 תלמוד בבלי תענית, ל ב.

סיום מאוחד

התמונה העולה היא אפוא זו. כולנו בני אב אחד נחנו, ועל כן אנו מוצאים את כל שבטי ישראל חלק ממשפחת האומה. בשעה שכינס יעקב אבינו את בניו לפני מותו, הוא אמר גם דברים קשים על חלק מהבנים, ובין הביטויים אף היה 'אָרוּר אָפֶם כִּי עָזַרְתָּ²³, ואף על פי כן כולם נותרו בני יעקב. מכאן ואילך אנו מוצאים את החשיבות המרובה של כינוס כולם סביב מקום אחד. כינוס זה אינו פשוט כלל ועיקר דווקא בשל השבטיות. בד בבד עם ההדגשה כי כולנו נולדנו מאב אחד ועל כן אנו נקראים בני ישראל, באה לידי ביטוי גם העובדה שנולדנו לאמהות שונות, והיא הביאה לקרעים נוראים לאורך הדורות. המחיר הכבד שגבתה מאתנו השבטיות נובע מתפקידה המהותי - הן להיות הבסיס שממנו תצמח האחדות, והן להיות חלק בלתי נפרד מתמונת האחדות, שאינה דורסת את המשמעויות השונות וההיבטים השונים של הקיום.

ביום ט"ו באב באים כל אלה לידי ביטוי, ומציאת הדרך להחזיר את שבט בנימין לתוככי האומה מפלסת למעשה את הדרך למרכז החדש שיופיע בעתיד - ירושלים. היא עושה זאת גם מכוח התפיסה ששאר השבטים כואבים את גדיעת השבט מישראל ותרים אחרי הנתיב לשקם אותו מחדש, וגם מכוח העובדה שמדובר בשבט שלעתיד יתברר כי קיומה של ירושלים בתודעת האומה תלוי בו. ט"ו באב אפוא הוא יום שמח לישראל, וגם יום של השראה גדולה בתולדות האומה. בימים של גלות הוא מלמד על התנאי העיקרי להישרדות - הבסיס המשותף, ומחיקת מהות השבטים. בימים של גאולה הוא מלמד כי דווקא מתוך השבטיות צומחת הארתה של האחדות המרוממת, שאינה משטחת אלא יונקת מכל הצדדים כולם. הארה זו באה לידי ביטוי בירושלים, שהיא המקום שמכנס את עם ישראל כולו, והיא עצמה לא נחלקה לשבטים, אלא קיימת כעיר המחברת, והכל מעלין לירושלים.